

A politikai rosszindulat hermeneutikája

Csepeli György

A Kaposvári Egyetemen 2013. január 17-18. között tartott „Megértés és magyarázat” konferencián elhangzott előadás közlését Benkő Zsuzsanna születésnapjának tiszteletére ajánlom.

Összefoglaló

A rosszindulatú társadalmi folyamatok kiindulópontja az akarat, miszerint a Másik Carl Schmitt-i értelemben vett ellenség vagy barát. Az akaratot igazoló rosszindulatú kognitív folyamat önmagát beteljesítő jóslatként létrehozza azt, ami eredetileg csak feltételezés volt. Ugyanakkor, nincs egyenlőség a folyamat létrehozásáért és fenntartásáért felelősök között. Egyeseknek aktív, kezdeményező szerep jut, mások „potyautasok”, mint Castells nevezi őket, a történelem parazitái. Az előadás során a következő kérdéseket teszem fel, megpróbálva a válaszadást. Mi a Másik szerepe a rosszindulatú társadalmi folyamatban? Lenne-e az ellenség egyáltalán, ha nem lenne az ellene irányuló akarat? Látja-e az ellenségnek nyilvánító fél a másikat vagy csak saját magát látja a tükörben, melyről azt hiszi, az ellenséget mutatja? Ki lehet-e lépni a rosszindulatú társadalmi folyamatok csapdájából, ha egyszer belekerültünk? Lehet-e az ellenségből barát?

Carl Schmitt (1992) szerint a politikai teret eredendően az ellenségesség vagy a barátiasság egymással ellentétes, egymást keresztező erői hatják át. Mint Schmitt írja: „A politikai területén az emberek nem elvontan, mint

emberek, hanem politikailag érdekelt és politikailag meghatározott emberekként állnak egymással szemben: mint állampolgárok, mint kormányzók vagy kormányzottak, mint politikai szövetségesek vagy ellenfelek; tehát minden esetben politikai kategóriákban megadható emberekként” (Schmitt, 2002. 200. o.).

A politika azért képes oly erővel hatni az emberre, mert rendet és értelmet visz cselekvéseikbe, melyeket egymással együtt vagy egymás ellen visznek végbe. Karácsony András joggal mondja Carl Schmitt-ről, hogy gondolatainak radikalizmusa és nagysága válságok idején mutatkozik meg, amikor már minden eltűnik, ami fogódzót adhatna a megkapaszkodásra. Egyedül a Semmi marad, melynek alternatíváinak keresésére a politikai cselekvés egyedülállóan alkalmas, hiszen a lét ott lép ki az el nem rejtettségbe ahol a hatalom döntései történnek.

A „barát-ellenség” felosztás a Semmi borzongató érzésének eloszlatásának hathatós eszköze. A politika terébe vetett aktorok nem tehetnek mást, mint hogy szövetkezzenek vagy szembeálljanak egymással. Nincs harmadik út. A politikai mező a harc logikája mentén szerveződik. Barátok szövetkeznek ellenségeik ellen, akik önmagukat ugyancsak barátnak tartják. Az alapvető kérdés, melyet minden cselekvőnek fel kell tennie, hogy ő kivel s ki ellen van, illetve ki van ellene, s ki van vele. A politikai mezőben mozgó barát és ellenség közötti határ cseppfolyós, sok tekintetben nyelvi változó, ami fuzzy halmazok elhatárolására alkalmas.

A barát és az ellenség azonban felettébb változó kategória. Miközben a barát-ellenség megkülönböztetés a politikai mező konstans ereje, a barát-ellenség szereposztás felettébb változékony. A politikai mező cselekvői közül soha senki sem lehet bizonyos abban, hogy aki aktuálisan

barát, az barát marad-e a következő pillanatban, s aki ellenség, azt nem öleli-e majd keblére mint legjobb barátot.

A barát-ellenség megkülönböztetés bizonytalansága feloldhatatlan dilemmába sodorja a politikai cselekvőt. Ha túlzottan megbízik környezetében, ellenségeit is barátnak hiszi, ami vesztét okozza. Ha túlzottan gyanakszik, barátait ellenségnek hiszi, árulót lát bennük, ami ellehetetleníti ténykedését. Politikai taktika és/vagy a politikai cselekvő személyiségének kérdése, hogy a politikai cselekvő szűkíti vagy tágítja a barátok és ellenségek körét. A szűk definíció értelmében „aki nincs velem, az ellenem van”, aminek ellentéte a tág definíció, mely szerint „aki nincs ellenem, az velem van”.

Az ellenség, mint emberi létszükséglet

A társadalmi kapcsolatok egyaránt vehetnek konstruktív és destruktív irányt. Az emberek nem élhetnek magukban, ha meg akarnak maradni. A túlélés azt követeli tőlük, hogy barátként azonosított más emberi lényekkel alakítsanak ki kapcsolatokat. A barátokkal való kapcsolat azonban másoktól való elkülönülést jelent, am ellenségeskedéshez vezethet. Carl Schmitt Clausewitzhez hasonlóan nem látott túl nagy különbséget a háború és a politika között. Schmitt azt mondja, hogy a politika terében az emberek szabadon dönthetnek arról, hogy különbséget tegyenek barát és ellenség között (Schmitt, 1992). Ez a megkülönböztetés egzisztenciális jelentőségű, ami azt jelenti, hogy az ellenség másik, akivel a legszélsőségesebb határig elmenő konfliktus is lehetséges.

Carl Schmitt szerint az ellenség bárki lehet. És ahol bármi megtörténhet, ott végül is, bármi meg is történik. Kétely nélkül

megállapíthatjuk, hogy ahol nincs ellenség, ott nincsenek destruktív társadalmi kapcsolatok sem. A destruktív társadalmi kapcsolatok létének előfeltétele az ellenség megteremtése, ami igazolást ad az ellenség megsemmisítését célzó tettekre.

Az ellenség képe

A hatalom titka a szövetségek létrehozása és felbontása. A szövetségeket barátok kötik, míg az ellenségek a szövetségek felbontásának termékei. Következésképpen, a másik képének kulcsszerep jut a konstruktív és destruktív társadalmi kapcsolatokban. A társadalmi identitás elmélete alátámasztja azt a nézetet, miszerint bárkiből lehet ellenség (Tajfel és Turner, 1986). Henri Tajfel a múlt század 70-es éveiben végzet kísérleteket a „minimális csoport” paradigmája szerint, amelyek azt mutatták minden konfliktus nélkül a „saját csoport” és a „más csoport” különbségtevését megteremtő puszta kategorizáció is elég volt ahhoz, hogy létrejöjjön a „barát-ellenség” dichotómia, aminek eredménye volt a saját csoport előnyben részesítése és a másik csoport diszkriminációja.

A „valóságos konfliktus” elmélet azt állítja, hogy az érdek konfliktus valamint az egyik vagy másik fél várható nyereségvesztésének kilátása fokozza a saját csoporton belüli szolidaritást és sarkallja az ellenségeskedést. A leegyszerűsített, negatív képekre azért van szükség, hogy le lehessen egyszerűsíteni a konfliktust és ki lehessen zárni a konfliktusban álló felek közötti egyes hasonlóságok felfedezését. A csoportközi konfliktusban álló csoportok egyéni tagjai szisztematikusan téves képzeteket alkotnak egymásról és kihangsúlyozzák az egymás közötti különbségeket.

Konfliktusban mindegyik fél a másik negatív, sztereotipizált képét tartja igaznak. A negatív és leegyszerűsített képekre azért van szükség, hogy igazolni lehessen általa az ellenséges cselekedeteket. A csoportközi harcban álló csoportok egyéni tagjai rendszeresen félreértik egymást, és eltúlozzák az egymásközi különbségeket.

A létrejövő képek folyamatosan fenntartják az egymásra vonatkozó negatív sztereotipikus elképzeléseket, melyek az ellenségként azonosított másik csoportra vonatkozó túlzottan leegyszerűsítő, és sértő nézeteket tartalmaznak. Ezzel szemben a csoport önmagára vonatkozó képe, mindenkit felmagasztosít, aki a saját csoporthoz tartozó, vagy a saját csoporthoz hasonló.

A saját csoport és a másik csoport szerint történő kategorizáció alapján mindegyik csoport szükségszerűen a másiktól alkotott ellenséges képzetek kulcselemeit képező megismerési torzulások labirintusába kerül.

Az etnocentrizmus fogalma nemcsak azt a folyamatot ragadja meg, melynek során a csoportok tagjai feltétel nélküli pozitív értékeléseket alakítanak ki önmagukról és az önmagukhoz hasonlókról, és ezzel párhuzamosan visszautasítják és rossz hírbe hozzák azokat, akik nem olyanok mint ők, nem hasonlítanak rájuk. Az etnocentrizmus egyúttal a fenyegető káosz élményével szemben hathatós kognitív eszköz, mely rendet és biztonságérzetet ad a csoport tagjai számára. A másik csoport tagjaival találkozáskor a saját csoport magától értetődő környezete megkérdőjeleződik. A pozitív identitás fenntartásához felettébb szükséges normák és az értékek veszélybe kerülnek. Következésképpen, a normák és az értékek terébe került másság megtapasztalása fenyegetést jelent, melyet le kell küzdeni.

Az emberek egymásközi kapcsolatainak általános tendenciája, hogy a másik személyt cselekedeteiért felelősnek tartjuk. Csoportközi helyzetben ez a tendencia különösen hangsúlyosan jelentkezik, kiváltképpen akkor, ha negatív viselkedés észleléséről van szó. Az egymással találkozó csoportok tudáskészletének magától értetődőségei közötti különbségeket figyelembe véve elég nagy annak a valószínűsége, hogy az idegen csoport tagjának viselkedését a saját csoport tagjai negatívan fogják értékelni. Következésképpen, az elfogultságból adódóan téves oktulajdonítás szűrőjén keresztül látott személyes tulajdonság a csoport egészére érvényesnek tekintett, általánosított tulajdonsággá alakul, ami az ellenségeskedés nyílt és burkolt megnyilatkozásainak egész sorát szabadítja el, beleértve a gyanakvást, a bizalmatlanságot, a félelmet, a diszkriminációt és az agressziót.

Anti-izmus

A csoport-hovatartozásból adódóan elfogultságból következően téves oktulajdonító következtetések, melyeket az egyik csoport tagjai a másik, idegen csoport tagjai viselkedésére nézve levonnak, kulcsszerepet játszanak a Másikról alkotott kép kialakulása során. A látott negatív, nem kívánatos viselkedéseket és eseményeket a saját csoport-hovatartozás okán elfogult megfigyelő változatlan vagy változó személyes okok következményének fogja tartani, s nincs semmi, ami megakadályozná abban, hogy a következtetést az egész csoportra érvényesnek tartott, kollektív sztereotípiává alakítsa.

Ebből az következik, hogy az ellenségeskedést már a kezdet kezdetén meg lehetne állítani, megállj-t mondva a másik személy

viselkedése kapcsán kialakuló elfogult és téves oktulajdonításnak. A barátok és az ellenségek azáltal lesznek, hogy az emberek más emberek viselkedésének okaira vonatkozó ítéletek alapján döntéseket hoznak. A barát és az ellenség kérdését megválaszoló döntés megismerési hibákon alapul.

Az idegen csoportokra vonatkozó negatív oktulajdonítást a viszonyban jelen levő csoportok viszonozzák, ami által egymást tükröző ellenségképek jönnek létre, amelyek tovább táplálják az ellenségeskedést, alapot adva a kölcsönös vádaskodásra és gyűlölködésre.

Akkor jön létre az anti-izmus, ha nincs arra szándék, hogy az eszkaláció folyamata leálljon. A különbség észlelése metafizikaivá válik, mihelyt magába foglalja az emberi élet alapvető értékeit. A saját ellenségesség másik félbe vetítése révén az anti-izmus magától értetődőnek veszi a másik ellenséges szándékait, melyeket a korábban már kialakult negatív sztereotípiák testesítenek meg. („Mind paraziták!”)

Az anti-izmus által elindított eszkaláció azért sem állítható le könnyen, mert a konfliktusban álló felek felelőssége nem arányos. Az eszkaláció rendszerint azáltal szabadul el, hogy az egyik fél megfenyegeti a másikat annak érdekében, hogy egyoldalú előnyökre tegyen szert. A fenyegetést a másik fél ellenfenyegetése követi, és a kibontakozó kölcsönös interakció magas fokú bizalmatlanságba torkoll. Az eszkaláció folyamatát állandósítja a védekezésnek beállított agresszió. A destruktív konfliktusba zárt csoportok azonban kiszabadíthatóak, és a konfliktus megoldására képessé tehetők, ha mindegyikőjük leszámol az anti-izmussal.

Minőségi különbség van az individuálisan azonosított ellenség és a kategoriálisan azonosított ellenség halálba küldése között. Népek,

osztályok, felekezetek, speciális betegségekben szenvedők, a hatalomnak nem tetsző szexuális orientációt követők kollektív megölése az emberek által lakott világ visszafordíthatatlan megváltoztatásának esélyét rejti magában. Aki elrendelheti, hogy az ellenségesként meghatározott kategória hatálya alá tartozó emberek mindegyikét megöljék, abban nemcsak a minden életet elpusztító jeges fuvallat irodalmias ereje munkál, hanem egy jobb, egy tökéletesebb világ akarása is, mely „tisztá” lesz. Nem lesznek többé a világban zsidók, burzsoák, kulákok, értelmi fogyatékosok, homoszexuálisok, s ezáltal a világ jobb lesz.

Az ellenség dekonstruálása

A válsághoz vezető destruktív csoportközi folyamatok megállítása érdekében meg kell teremteni a de-eszkaláció feltételeit, ami a kezdetekhez való visszatérést, azaz az ellenségről kialakított képhez való hozzányúlást jelenti. A megbékélés folyamata az ellenség kép dekonstrukciójával végződik, aminek során a Másik képéből eltűnnek a félreértésből és anti-izmusból származó elfogultságok és megismerési hibák.

A destruktív társadalmi kapcsolatok résztvevői nem voltak arra hajlandók, hogy egymást egyenlő felekként kezeljék. Az elkövető minden erejével azon volt, hogy embertelennek állítsa be a másikat, és olyan képeket alakítson ki róla, melyek alapján elhihető, hogy a másik gonosz ellenfél. A feladat az, hogy a kártevők és az áldozatok megtanuljanak együtt élni a keserű múlttal. A megbocsátás a megbékélés előfeltétele.

Az áldozat akarhatja, hogy az elkövető vallja meg, mit tett, kérjen bocsánatot, adjon ellenszolgáltatást és kárpótlást. A megbocsátás akkor valószínű, ha az elkövető és az áldozat elfogadják az egyenlőség feltételét

és elhatározzák, hogy többé nem néznek egymásra az ellenség tekintetével. A másik emberré tétele megfordítja a korábbi elembertelenítő eljárást és a konfliktus résztvevőit hídszerepekben jeleníti meg egymás számára, mint szülők, gyermekek, sport és mozirajongók, egészségesek és betegek.

A konfliktusok fenntartható megoldásainak az alapja a növekedés reménye, mely túlhaladja a nyereség-vereség várakozásait. A másiktól kialakított kép megváltozását csak a kölcsönös nyereség alternatívájának valószínűsége kényszerítheti ki. Az ellenségekből akkor lesznek barátok, ha közösen dolgoznak olyan célokért, mely mindegyikük számára fontos (Sherif, 1958). Minél erősebb a közösen osztott célok vonzása, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy kialakulnak a csoportthátárokat keresztbe metsző pozitív kapcsolatok és barátságok (Ashmore, Jussim, Wider és Heppen, 2001).

Morton Deutsch arra figyelmeztet, hogy minden destruktív viszonyban mindegyik táborban ott vannak a szélsőségesek, akik elemi érdeke a konfliktus folytatása. A szélsőséges elköteleződés lehetetlenné teszi a tisztesség, az egyenlőség és az igazságosság elveinek elfogadását (Deutsch, 2009).

Nem állíthatjuk, hogy az emberi lények közötti kapcsolatok öröktől fogva konstruktív vagy destruktív pályán állnak. Sem a háború, sem a béke nem végállapot. Az emberek szabadon eldönthetik, kiket tartanak barátoknak, s kiket ellenségnek. Az emberek ugyanakkor gyakran elfelejtik, hogy ítéleteik, beleértbe mások ítéleteit, nem csálthatatlanok.

Irodalom

- Ashmore, R. D., Jussim, L., Wilder, D. and Heppen, J. (2001): Toward a Social Identity Framework for Intergroup Conflict. In: Ashmore, R. D., Jussim, L., Wilder, D. and Heppen, J (2001, Eds.): *Conclusion. Social Identity, Intergroup Conflict and Conflict Resolution*. Oxford University Press. 213-249..
- Deutsch, M. (2000): Justice and Conflict. In Deutsch, M. and Coleman, P. T. (2000, Eds.): *The Handbook of Conflict Resolution. Theory and Practice*. Jossey-Bass Publishers, San Francisco. 41.-64.
- Schmitt, C. (1992): *Politikai teológia*. ELTE, Budapest. Ford.: Paczolay Péter.
- Sherif, M. (1958): Superordinate goals in the reduction of intergroup conflict. *American Journal of Sociology*, 63. 349-363.
- Tajfel, H. and Turner, J. (1986): 'An integrative Theory of Intergroup Conflict.' In: Worchel, S. and Austin, W. G. (1986, Eds.): *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Nelson-Hall, Chicago.